

DOSUD NEZVEŘEJNĚNÁ
KORRESPONDENCE CÍSAŘOVNY

DOPISY OD SISI

DAGMAR BEŇAKOVÁ

DOSUD NEZVEŘEJNĚNÁ
KORRESPONDENCE CÍSAŘOVNY

DOPISY OD SISI

A handwritten signature in cursive script, appearing to read 'Sisi', with a large, sweeping flourish underneath.

DAGMAR BEŇAKOVÁ

„Moje písmo je jako já,
nedá se spoutat.“

(Alžběta Rakouská)

Císařovna Alžběta, fotografie od Ludvíka Angerera z roku 1863.

ÚVOD – UNIKÁTNÍ NOVÉ PRAMENY

O rakouské císařovně Alžbětě, rozené vévodkyni bavorské, již v rodině říkali Sisi, bylo napsáno mnoho knih. Jen málo z nich ale vychází z autentických primárních pramenů. A ještě méně se jich se opírá o její vlastnoručně psané dopisy. Mnoho osobních dopisů císařovny museli jejich adresáti na Alžbětin výslovný pokyn po přečtení zničit. Do této kategorie patřila hlavně psaní určená hraběti Juliovi (Gyulovi) Andrássymu, uherskému ministerskému předsedovi a pozdějšímu ministru zahraničí Rakousko-Uherska, Sisinu příteli a rádci, a celá řada dopisů adresovaných Idě Ferenczyové, Alžbětině předčitatelce a největší přítelkyni a důvěrnici. Tyto listy psala císařovna maďarsky. Některé dopisy Idě – ty, které podle posouzení samotné Alžběty neobsahovaly tak důvěrné informace – se zachovaly. Roku 2020 je publikovala německá spisovatelka Beatrix Meyerová. Sisina (a císařova) psaní synu Rudolfovi zase vydal v roce 1991 rakouský historik Friedrich Weissensteiner.

Drtivá většina císařovniných dopisů, adresovaných především manželovi, tedy císaři Františku Josefovi I., a nejmladší dceři Marii Valerii, se nachází v soukromých sbírkách potomků Marie Valerie a je badatelům nepřístupná. Pouze Alžbětin první významný životopisec Egon Caesar hrabě Corti získal ve třicátých letech 20. století přístup jak do archivu na rakouském zámku Wallsee (ten byl tehdy v majetku Valeriina syna Theodora Salvátora a nyní patří jeho potomkům), tak do archivu na německém zámku Syrgenstein (roku 1913 jej zakoupil hrabě Jiří von Waldburg-Zeil, postupně manžel dvou Valeriiných dcer: Alžběty a Gertrudy; tento zámek je vlastnictvím rodiny Waldburg-Zeil i dnes). Z Cortiho rukopisu vychází většina dalších spisovatelů a spisovatelek. Historička Brigitte Hamanová objevila ve Švýcarském spolkovém archivu další unikátní pramen, a to císařovninu básně. Švýcarský spolkový archiv uchovává i několik

Sisiných dopisů dceři Marii Valerii a další korespondenci. V biografii císařovny Alžběty navázala Hamannová rovněž na dílo Cortiho a vycházela také z opisů rodinné korespondence pořízených německým spisovatelem a diplomatem Richardem Sexauem, který po léta intenzivně sbíral materiály pro životopis vévody Karla Theodora, Sisina mladšího bratra a významného očního lékaře.

Celé poklady se skrývají v několika soukromých maďarských archivech, ty jsou však badatelům rovněž bohužel nepřístupné (významný je například archiv rodiny Farkas). Velké množství psaní – především dvorních dam, kupříkladu Janky Mikešové její rodině – bylo zničeno za druhé světové války. Přestože zmíněná pisatelka nechala pořídit několik jejich opisů, jsou pro nás pravděpodobně nenávratně ztracena. Lze předpokládat, že válečné vřavě padly za oběť i některé z dopisů císařovny samotné. Řada Alžbětiných listů různým adresátům se ale zachovala. Některé můžeme vypátrat v nejrůznějších archivech, jiné byly vydraženy v aukcích, například aukčního domu Hermann Historica nebo Kotte-Autographs, a jsou nyní v majetku soukromých vlastníků, především z Německa nebo Rakouska. Nakupovány byly za astronomické ceny. Pro představu si uveďme alespoň jeden příklad: za půlstránkový císařovnin dopis zaplatil jeho nový majitel 12 500 eur.

Unikátní dopisy, které máte, milé čtenářky a milí čtenáři, právě před sebou, pocházejí z Tajného domácího archivu rodu Wittelsbachů. S laskavým svolením pana vévody Františka Bavorského mám tu čest poprvé představit široké veřejnosti 24 doposud nepublikovaných vlastnoručně psaných dopisů císařovny. Jedná se o dopisy z let 1847–1872. První z nich pochází z Alžbětina dětství. Je psán francouzsky, a to klasickým písmem, na které jsme zvyklí i dnes – takzvaným humanistickým písmem čili latinkou. Další jsou psány německy, a tedy písmem zvaným kurent (z lat. *currere* neboli plynout, běžet), jež se tehdy používalo. Písmo bylo vyvinuto pro rychlé psaní. Jednalo se o německou obdobu takzvané novogotické kurzívy. Tímto písmem se psalo od 16. století až do začátku 20. století v celém německy mluvícím prostoru, rovněž tedy v Českých zemích (zde byl kurent okolo poloviny 19. století v českých textech nahrazen písmem humanistickým čili latinkou). Na začátku 20. století vystřídalo kurent

v německých textech další novogotické písmo – sütterlin. Tištěné texty se sázely v takzvaném novogotickém kresleném písmu, během 15. a 16. století ve šwabachu (nazván byl podle města Schwabach), ten nahradila fraktura. Používala se od 16. století do roku 1941, kdy ji Adolf Hitler zakázal a direktivně zavedl stejné písmo, jakým se tisklo v okolním světě, aby německá literatura mohla snadněji expandovat. Často bývá toto tištěné písmo (fraktura, užívaná v německy mluvícím prostoru k sazbě novin a knih) chybně nazýváno šwabachem, ale fraktura má oproti šwabachu užší písmena. Jako šwabach bývá v lidové řeči často mylně označován také psaný kurent.

Zatímco naučit se číst šwabach nebo frakturu není složité, kurent je čitelný dosti obtížně. Řada písmen je velice podobná: c, e, i, m, n, u. Liší se pouze počtem takzvaných dříků nebo tím, že nad „i“ se píše tečka a nad „u“ rozlišovací akcent – jakýsi háček (aby se „u“ nepletlo s „n“). Zdvojení písmen (například dvojité „m“ nebo „n“) se navíc označovala vodorovnou čárkou nad příslušnou literou. Pisatelé ale tečky a akcenty často psali nad vedlejší písmena (jak se stává i dnes v latině, když se píše rychle). Písmo navíc zásadně odráží individualitu daného pisatele. Rukopis císařovny Alžběty je velmi těžké rozluštit. V průběhu času se vyvíjel, pozměňoval. Bodem zlomu byla smrt prvorozené dcery. Poté psala Alžběta čím dál ledabyleji. Sama císařovna svému řeckému předčitateli svěřila (jak se můžeme dočíst v jeho pamětech), že její písmo je jako ona samotná: nepodřizuje se žádným pravidlům.

Zajímavé také je, že Alžběta špatně držela tužku (i pero). „[...] při držení pera ohýbala prsty zjevně podle zvyku z dětství, který si také ponechala pravděpodobně pouze proto, že ji za to její učitelé kárali,“ dozvídáme se opět z paměti Constantina Christomanose.¹ Občas se také stalo, že udělala inkoustovou skvrnu. Psala vždy modrým inkoustem, který měla ve zlatém kalamáři. Kolem ležela spousta tenkých pijáků, jimiž sušila každou stránku tak, že na ni po přiložení svého papíru

1 CHRISTOMANOS, Constantin: *Tagebuchblätter. Erinnerungen des Hauslehrers von Kaiserin Elisabeth. Band IV der Bibliothek der Erinnerung*. Wien, Czernin Verlag 2007, s. 35.

tloukla pěstí. Její řecký předčítatel viděl v císařovnině chování při psaní dopisů mnoho dětinského, její vystupování v jiných situacích považoval ale za vznešené.

Dalším aspektem, který je třeba při luštění písma brát v úvahu, je okolnost, že v případě některých slov byl v 19. století jiný pravopis než v současnosti, například sloveso *tun* (dělat) se psalo *thun*, nebo podstatné jméno *Teilnahme* (účast) se psalo *Theilnahme*. Běžně užívána byla rovněž slova dnes již archaická, jako například *Vergehung* (odpuštění). Občas Alžběta kombinovala kurent s písmem latinským – a pro řadu písmen měla dokonce vlastní podobu. Bývalo běžné, že se názvy míst pro lepší čitelnost psaly písmem latinským i v textu psaném kurentem, to však Alžběta zase naopak obvykle nečinila. Navíc nezřídka škrkala. Někdy si příliš nelámala hlavu ani s pravopisem. A když jí došel papír, psala přes řádky psané horizontálně další text vertikálně – taková písemnost bývá obzvlášť špatně čitelná. Když jí vynechávalo pero, již napsané nijak neopravovala, tahy nedopisovala. Občas prakticky nedělala mezery mezi jednotlivými slovy. Jindy zase vynechala trochu místa uprostřed jednoho slova. Někdy také (to ale tehdy bylo běžnou praxí) rozdělávala slova na dva řádky (dnes se jako dělítka píše spojovník, zatímco tenkrát se psalo rovnítko). V dospělosti psala velmi rychle – a jak sama uznávala – špatně čitelným písmem. A aby ušetřila čas, psávala někdy dopisy na zahradě nebo ve vlaku. Vezmeme-li si tabulku s jednotlivými písmeny kurentu té doby, málokteré z nich psala Sisi tak, jak předepisoval vzor. Také téměř nedávala do vět interpunkci, což snadnost čtení jejích dopisů opět snižuje.

Rozluštit císařovнина psaní byla pro mě coby amatérskou historičku, která vystudovala právo a poté sociální vědy, nesmírně zajímavá a napínavá práce. Nejprve jsem Alžbětiny listy přepsala do latinky a pak už nebylo těžké přeložit je do češtiny. Dopisy jsem přeložila, pokud možno, doslovně. Pokud by doslovný překlad neodpovídal smyslu, pak jsem dopisy upravila tak, abych jejich smysl co nejpřesněji zachovala. Respektuji také pisatelčin styl: Alžbětino psaní vypadá jako zachycený přirozený proud myšlenek, výrazy jsou spontánní. Interpunkční znaménka ale do vět vkládám podle současných pravidel českého pravopisu, podle nich

řeším i užití velkých písmen, které se v němčině řídí odlišnými předpisy. Sisi šetřila papírem, a tak psala text souvisle a neodsazovala první řádek odstavce. Jako znaménko pro označení dalšího odstavce občas používala (jak bylo tehdy běžnou praxí) delší pomlčku v textu, ale nikterak často. Ve svých českých překladech dopisů dělám vždy při změně tématu nový odstavec, aby byl text přehlednější a lépe se četl.

Další z úskalí představovala skutečnost, že v pozdějším období císařovna své listy ne vždy datovala. Ve většině případů bylo však možné z kontextu dovodit, ze které doby dopis pochází. Data uvádím přesně podle znění dopisů – někdy je uveden den, měsíc a rok, někdy pouze den a měsíc, někdy jen den, někdy nic.

Každá z kapitol začíná představením adresáta daných dopisů, pak jsou chronologicky prezentována jednotlivá psaní tomuto konkrétnímu adresátovi – a každé z nich je podrobně okomentováno. Analyzovány jsou i širší okolnosti, za kterých psaní vzniklo.

Nutno ještě osvětlit, proč jsou vydávány listy napsané pouze do roku 1872. Pozdější Alžbětiny dopisy se v bavorském Tajném domácím archivu v současnosti nevyskytují. Čím byla císařovna starší, tím byla pohodlnější, „línější“, jak sama často říkala, psát dopisy. Obvykle psávala jen císaři nebo dětem, případně matce. A samozřejmě maďarsky Idě Ferenczyové a hraběti Andrássymu. Je zajímavé, že právě jim dvěma své sdělení nezřídka formulovala jinotajně, Andrássymu rovněž zasílala zprávy šifrované. Hrabě se občas podepisoval například jako Laura. Korespondenci jim zprostředkovávaly spolehlivé osoby, především Ida Ferenczyová a manželé Molnárovi. Soudce Molnára znal Andrassy, vzděláním rovněž právník, z domovské župy (uherského územního správního celku). Dopisy byly totiž na císařském dvoře nezřídka zadržovány a čteny jinými osobami než adresátem, jemuž bylo osobní psaní určeno. V posledních letech života, po smrti korunního prince Rudolfa a hraběte Andrassyho, už Sisi ztratila veškerou chuť se korespondencí zabývat, a tak i psaním dopisů císaři často pověřovala své dvorní dámy. A dvorní dámy nebo nejvyšší hofmistři museli psát také Idě.

Své dopisy naše vznešená pisatelka v průběhu života podepisovala buď Elisabeth (tedy Alžběta), nebo Erzsébet (maďarsky Alžběta – v dopisech

psaných maďarsky). V dětství a raném mládí byla pro své příbuzné Elise a později v listech důvěrným adresátům Sisi. Je zajímavé, že na rozdíl od dopisů se v telegramech dospělým dcerám podepisovala jako Elisabeth, nikoli jako maminka.

Nechme teď mladičkou Alžbětu, aby sama vyprávěla svůj životní příběh – se všemi jeho radostmi i bolestmi!

*Litografie císařovny Alžběty od Johanna Georga Schreinerera
podle obrazu Friedricha Dürcka, okolo roku 1854.*

*Císařský pár v Laxenburgu,
litografie od Franze Wolfa, okolo roku 1854.*

Vévodkyně Ludovika, Alžbětina matka.

PSANÍ MATCE: ELISE A MAMÁ – SISI A MIMI

Alžbětina matka Ludovika (1808–1892), řečená Luise nebo též Louise, byla dcerou prvního bavorského krále Maxmiliána I. Josefa z rodu Wittelsbachů a jeho druhé manželky Karolíny, mimořádně krásné dámy, se kterou měly její vlastní dcery i nevlastní děti z králova prvního manželství velice úzký vztah. Stejně tak blízký vztah měli všichni sourozenci navzájem. Maxmilián I. Josef měl s Karolínou kromě dvou synů, z nichž jeden přišel na svět mrtvý a druhý zemřel ve věku pouhých tří let, šest dcer. Přezdíval jim „Moje šestispreží“. Dívky byly vychovávány přísně, ale i tak prožily harmonické dětství plné rodičovské lásky. Roku 1828 byla pohledná dvacetiletá Ludovika proti své vůli provdána za sice atraktivního a vzdělaného, ale egoistického Maxe (1808–1888) z pobočné větve rodu Wittelsbachů (vévodů v Bavorsku). V dětství se spolu přátelili, ale teď o svatbu ani jeden z nich nestál. Každý ze snoubenců byl totiž v té době zamilován do někoho jiného – Ludovika do portugalského prince Miguela a Max do dcery velitele svého pluku v Bamberku. Na sňatku se ale dlouho dopředu domluvili Ludovičin otec Maxmilián Josef a Maxův dědeček Vilém. Luise byla určena jako náhradní nevěsta poté, co její mladší sestra Karolína, původně zaslíbená Maxovi, zemřela.

Manželství Maxe a Ludoviky nebylo šťastné, ale vzešlo z něj celkem deset dětí: Ludvík Vilém (1831–1920), Vilém Karel (1832–1833), Helena (1834–1890), Alžběta (1837–1898), Karel Theodor (1839–1909), Marie Žofie (1841–1925), Matylda Ludovika (1843–1925), Maxmilián (zemřel při porodu 1845), Žofie Charlotta (1847–1897) a Max Emanuel (1849–1893). O narození každého z nich byla na základě Královského rodinného statutu rodu Wittelsbachů z 5. srpna 1819 sepsána listina o porodu.

O Alžbětě se dočteme, že spatřila světlo světa na Štědrý večer roku 1837 v mnichovském paláci svého otce vévody Maxe. Jsou zde uvedena jména tří svědků porodu, jimž bylo děťátko ukázáno (z ložnice vévodkyně bylo doneseno přes její šatnu do bílého budoáru, kde se shromáždili). Byli to Sebastian svobodný pán von Schrenck (1774–1848), státní ministr spravedlnosti, dále Ludvík rytíř von Wirschingen (1781–1840), státní ministr financí, a konečně (Bedřich) August svobodný pán von Gise (1783–1860), ministr královského domu a zahraničí. Z listiny o porodu se dále dozvídáme, že v bílém budoáru čekala také královna vdova Karolína (Ludovičina matka), vévodkyně Augusta Amálie von Leuchtenberg (Ludovičina oblíbená polorodá sestra), vévoda Maxmilián von Leuchtenberg (syn Augusty Amálie), dědičná princezna Evženie von Hohenzollern-Hechingen (dcera Augusty Amálie), nejvyšší hofmistryně (Augusta) von Rotenhan (Ludovičina důvěrnice), hlavní dvorní dáma bývalé královny Karolíny hraběnka (Žofie) von Lodron a Ludovičina dvorní dáma svobodná paní (Josefína) von Reigersberg. Uvedeno je také jméno porodní báby Weichselbaumrové. Otec Max při porodu chyběl. Byla-li u porodu některého z jeho dětí jeho tchyně, kterou nesnášel, nepřišel.

Dalším dochovaným pramenem z té doby je zápis v knize křtů farnosti Naší milé Paní. V něm se uvádí, že se Alžběta Amálie Evženie narodila 24. prosince 1837 přesně v 10.43 v noci (tedy ve 22.43). Den jejího narození připadl na neděli. Pokřtěna byla o dva dny později, 26. prosince 1837 v pravé poledne v kapli Maxova paláce a obřad vykonal farář mnichovské katedrály Naší milé Paní J. A. Baader. Nad křtitelnicí ji držela matčina oblíbená starší polorodá sestra Augusta Amálie, která byla už u porodu (zastupovala přitom kmotru – další Ludovičinu starší sestru – Alžbětu, ta nemohla být přítomna, protože žila daleko, v Prusku).

Alžbětino dětství bývá líčeno jako idylické. Zimy trávila vévodská rodina ve svém mnichovském paláci. Právě tady během chladných nocí navštěvoval Max svou ženu: stoupal po točitém schodišti spojujícím jeho ložnici v přízemí s manželčinou o patro výš, dveře vévodkyniny komnaty nebyly nikdy zamčené, a tak zde bylo zplozeno početné potomstvo. Zprvu vedl vévodský pár rušný společenský život, pořádaly se nejrůznější plesy a koncerty. Max dokonce vystupoval i v soukromém cirkuse. Později však

dával přednost komornějším formám zábavy, a na ty jeho žena neměla přístup. Proslulé byly jeho kulaté stoly krále Artuše: zde se vévoda scházel s věhlasnými učenci své doby, popíjelo se a muzicírovalo. Manželku ze svého společenského života Max vylučoval. Vytykal jí, že se neustále nechává doprovázet důvěrníci (Augustou von Rotenhan) a že se podrobuje vlivu matky a sester. Bavit se jen s přáteli, trávil čas s milenkami, uzavíral se do svých komnat anebo cestoval. Děti vzdělávali soukromí učitelé a ve volném čase chodily na procházky do vévodského parku v Bogenhausenu a sáňkovaly na březích řeky Isar. Všude chodily jako tlupa. Často je doprovázeli i sourozenci Paumgartenovi, děti hraběte Hermannova von Paumgarten a jeho ženy Mary Erskineové. Manželé měli šest dcer a syna Davida. S ním Sisi pojilo dětské přátelství, a když David v roce 1853 jako patnáctiletý zemřel, velice ji to zasáhlo. Blízká si byla Alžběta i s jeho sestrou Irenou.

Na jaře se rodina stěhovala do venkovského sídla Possenhofen, kde pobývala až do podzimu. Tady, na břehu Starnberského jezera, měli chlapci a děvčata možnost trávit hodně času na čerstvém vzduchu. Učili se plavat, později jezdit na koni a také pádlovat na člunu po jezeře. Chovali celou řadu zvířat a přátelili se s dětmi z okolí. Jedním z mála společných rysů Sisiných tak rozdílných rodičů bylo, že se (na rozdíl od jiných šlechticů té doby) nepovyšovali nad svým okolím a stýkali se s lidmi bez ohledu na jejich stavovskou příslušnost. To samé umožňovali svým potomkům.

V Possenhofenu děti absolvovaly i klasické vyučování. Bylo by mylné se domnívat, že si tu jen od rána do večera hrály venku. Například Alžbětu na venkovském sídle vévodské rodiny vzdělávali soukromí učitelé od devíti do dvou hodin. Mezi její učební předměty patřila francouzština, krasopis, geografie, historie, matematika a hra na klavír. Odpoledne Sisi kreslila; měla opravdu velký výtvarný talent. Chlapci se navíc učili latinsky a starořecky. Až vpoledne byl sourozencům dopřán volný program – procházka nebo vyjížďka na koni či kočárem. Spát se chodávalo pozdě.

I když se o děti primárně starali vychovatelé a vychovatelky, na jejich učební plán osobně dohlížela matka, což u šlechticů té doby nebývalo zvykem. Nežřídka se účastnila i hodin vedených soukromými učiteli. Byla stále přítomna, podnikala s dětmi výlety do přírody, hrála si s nimi

Ma chère Maman!

Je te félicite de tout mon
cœur pour ta fille; je prie journalier-
ment le bon Dieu de Te conserver
longtemps pour notre bonheur. Te pro-
mettant de faire mon possible pour Te con-
tenter, chère maman, je Te prie d'aimer
toujours

Ta

Le 25me Août.
1847.

reconnaisante fille

Elise.

a věnovala se jim, jak jen mohla. Čas trávila i osobními zálibami: sbíráním hodin a barometrů, sestavováním předpovědi počasí a péčí o zahradu, především o své oblíbené gardénie (stala se jejich věhlasnou pěstitelkou). Chodila neustále doprovázena svými malými psy (nejčastěji to byli špicové) a také důvěrníkem baronem Wulffenem, který jí – ve vší počestnosti – do jisté míry nahrazoval věčně nepřítomného, a hlavně s ní vůbec nekomunikujícího manžela. Mnoho hodin však vévodkyně bohužel proležela na *chaise-longue* (pohovce), protože trpěla častými migrénami.

Všichni sourozenci se vzájemně milovali a matka pro ně byla po celý život styčným bodem. Jako mladá trávila Ludovika mnoho hodin korespondencí se svými sestrami a později nejen s nimi a neteřemi, ale především s provdanými dcerami, které si jí neustále vylévaly srdce a hledaly u ní útěchu. Děti jí láskyplně oslovovaly Mimi.

Naopak s otcem měla Sisi, stejně jako její sourozenci, vztah velmi problematický. Jako dítě ho sice obdivovala, ale také jej často postrádala. V dospělosti mu nemohla odpustit, že byl mamince neustále nevěrný (přestože to u šlechticů té doby bývalo běžné), že se k ní nechoval hezky, trávil většinu času mimo domov (na cestách nebo na svém vodním loveckém zámečku Unterwittelsbach) a že měl raději své nemanželské dcery než legitimní potomstvo. Pravidelně s nimi obědval a mohly k němu chodit kdykoli a bez ohlášení – na rozdíl od dětí vzešlých z manželství s Ludovikou: ty se musely, pokud chtěly otce vidět, ohlašovat u jeho personálu.

Jeden z prvních dopisů od malé Alžběty, který se zachoval, je napsán francouzsky, má ozdobný rámeček a adresován je právě milované matce:

Má drahá maminko!

Blahopřeji ti z celého svého srdce k tvému svátku; denně se modlím k dobrému Bohu, aby Tě zachoval dlouho pro naše štěstí. Slibujíc Ti, že udělám vše, co je v mých silách, abych Ti dělala radost, drahá maminko, prosím Tě, abys stále milovala

svou vděčnou dceru Elise

25. srpna 1847